Ольга Шпак
Львівський національний університет імені Івана Франка

ВАРІАТИВНІСТЬ СКЛАДЕНИХ ТЕРМІНІВ ЯК ВИЯВ ПРИНЦИПУ ЕКОНОМІЇ МОВЛЕННЯ

© *Ольга Шпак, 2002*

Як система, що передає інформацію, мова характеризується двома тенденціями: тенденцією до надлишковості і діалектично протилежною тенденцією до усунення надлишковості, економії мовних зусиль. Загальна структурно-логічна тенденція мови до стислості і економії мовлення знаходить багато шляхів і форм свого вираження на лексичному рівні. Ця тенденція яскраво виявляється у підмові науки і техніки, якій властива велика кількість еліптичних термінів, термінів-стягнень, абревіатур і семантичних конденсатів.

General tendency of language to the economy of linguistic forms finds many ways and means of its manifestation on all the language levels. The present study concentrates on the manifestation of economy on the lexical level, in the scientific and technical texts in pirticular. The phenomena analysed in the article include elliptical and contaminated terms, abbreviations and univerbs.

Варіативність мови – це одна з основних властивостей, що забезпечує їй здатність служити засобом людського спілкування. Мета даної статті – прослідкувати цю властивість мови на матеріалі науково-технічних текстів, значну роль у яких відіграють терміни. А оскільки варіюються тільки складені терміни, то спостереження за тим, як саме проходить цей процес, особливо важливе. Складені або багатокомпонентні терміни, – як відзначають дослідники, – можуть усікатися (скорочуватися) авторами і у певних конкретних умовах існувати як осколки або відрізки цілісних структур [2, с.269–270].

У мові науки-техніки спостерігається суперечлива тенденція стосовно утворення і функціонування складених термінів. З одного боку, науково-технічна революція викликає надзвичайно швидкий ріст інформації, і, як наслідок цього, спостерігається прагнення до лаконічного вираження повідомлення, до передачі великої кількості інформації мінімумом мовних одиниць. Ось чому не випадковим є використання великої кількості еліптичних термінів, термінів-стягнень, абревіатур, випадків семантичної конденсації у спеціальних текстах. Завдання даної статті – прослідкувати деякі з цих явищ на матеріалі текстів журнальних статей з обчислювальної техніки (ОТ) англійською мовою.

Ця галузь знань, сформована у другій половині 20-го сторіччя, бурхливо розвивається, стаючи невід'ємною частиною будь-якої сучасної науки і техніки. ОТ як галузь знань і її термінологія привертають увагу як спеціалістів, так і лінгвістів. Останніх – тому, що терміносистема ОТ – це дуже важлива у науково-технічному і культурно-історичному відношеннях лексична підсистема, яка розвивається разом із швидким розвитком самої галузі.

Матеріалом дослідження послужила періодична преса з питань ОТ, тобто сфера функціонування даної термінології. Сфера функціонування вибрана нами з огляду на те, що вона, на відміну від сфери фіксації термінів (лексикографічних джерел) відображає дійсний стан речей у конкретній галузі знань у кожен конкретний момент мовлення. До того ж, термінологія ОТ – це нова терміносистема, яка знаходиться у процесі становлення, а тому на її матеріалі можна прослідкувати ті лінгвістичні процеси, які в усталених уже

терміносистемах заховані від очей дослідника і постають перед ним як щось готове, цілком сформоване.

Отже, розглянемо деякі процеси варіювання складених термінів у текстах, а саме: термінологічні стягнення, ініціальні абревіатури і універбальні терміни.

Термінологічні стягнення.

Явище одноразового використання мовного елемента, що перебуває в однотипному зв'язку з двома і більше іншими елементами, розглядалося для випадків загально літературної мови, відомих як суміщення [1, с.20-22], скорочення словосполучень [3, с.213].

Більшість термінологічних стягнень становить собою стягнення двох (рідше – трьох і більше) термінів: data and code generation, graphics command file and package, data definition and formatting language.

Як показує матеріал, семантико-синтаксичні зв'язки термінологічних стягнень можуть бути двоякого виду:

1. Пропущення спільного граматично іменника-домінанта зі складу першого терміна і стягнення атрибутивних частин обох термінів за допомогою слова "and" (і). Можливе також з'єднання атрибутивних частин за допомогою сполучника "or" (або): **forward and backward chaining, restricted or delayed access, encode and decode tables, compile or link steps.**

Стягнення двох чи більше термінів в один можна порівняти з винесенням за дужки спільного елемента.

Граматично основна спільна складова частина стягненого терміна може виражатися:

1) Іменником: **goal and plan analysis, arithmatic and logic unit.**

2) Сполученням двох іменників або сполученням прикметника та іменника: **linear and non-linear curve flitting.**

Слід зауважити, що порядок розміщення граматично домінуючих елементів у стягнених термінах не однакове в українській та англійській мовах: апаратна та програмна підтримка – **hardware and software support,** таблиця кодування і декодування – **encode and decode table**, процес трансляції і перекодування – **translation and relaying process**.

2. Пропущення спільної граматично залежної частини складеного терміна і стягнення родового терміна за допомогою сполучника "and" (і): обробка* і зберігання інформації – **information processing and retrieval.**

Для термінології ОТ характерно стягнення складених термінів шляхом безсполучникового зв'язку, за допомогою косої лінії, що означає і / або, наприклад: **hardware/software system, input/output instruction, instruction/data bus.**

Матеріал дослідження показує, що в українській і англійській мовах у складених термінах стягуються такі елементи:

А) Два або кілька прикметників, що виконують функцію означення до основного поняття: вхідні і вихідні символи, початковий і кінцевий стан, **communicative and control function, large and small scale integration.**

Б) Два або кілька іменників, що виконують функцію означення родового поняття: обробка і видача інформації, запис і зчитування інформації, **customer and service identifier, interface and report time.**

В) Пасивні дієприкметники: **typed and structured form, restricted or delayed access.**

Г) Префікси: міні- і мікропроцесори, супер- і мікро-ЕОМ, **mini- and microcomputers, super- and microcomputers.**

Д) Абревіатури: система В/В, дані САПР/CAI, **LRU and FIFO paging, VAX/VMS**

---

* опрацювання – *Ред.*

operating system.

Е) Числівники: дво- і чотириполюсники, рівень нуля і одиниці, **one-, two-, three- and four address code**.

Ж) Словосполучення: код з виправленням одиничних помилок і виявлення подвійних помилок – **single error correction and double error detecting code**.

Таким чином, термінологічні стягнення, які становлять собою об'єднання декількох термінів у єдине ціле із спільним компонентом, є дуже поширеним явищем у англійських і українських термінах з ОТ, і це ще раз підтверджує висловлювання А.Мартіно про те, що постійна суперечність між потребами людини і її прагненням звести до мінімуму свої розумові і фізичні зусилля може розглядатися як рушійна сила мовних змін [4, с.532–533].

Ініціальні абревіатури.

Широке використання ініціальних абревіатур замість складених термінів – поширене явище у англійських текстах. Всі ініціальні абревіатури можна розділити на дві групи: константні і оказіональні.

Константні абревіатури використовуються у текстах постійно і відзначаються високою відтворюваністю. Більша їх частина уже зафіксована галузевими словниками. До таких можна віднести **CAD, ISI, SSI, DBMS, DASD, CPU, ROM.**

Ці абревіатури функціонують у текстах не тільки самостійно, але й беруть участь в утворенні інших термінів, наприклад: **dynamic RAM, CPU-trunk.**

У даному випадку можемо стверджувати, що скорочення перетворюються у самостійний мовний знак. Причина тому частота вживання і високі словотворчі можливості скорочення. Абревіатурі як слову легше входити у склад словосполучення, ніж відповідному словосполученню – у склад складнішої синтаксичної одиниці. Абревіатурі властива вища синтаксична валентність порівняно з валентністю відповідного словосполучення, що дозволяє їй розширювати парадигматичний ряд речення.

Оказіональні абревіатури – це те, що використовується авторами в окремих текстах з метою економії і передачі більшого обсягу інформації меншим обсягом знаків. Вони не завжди зрозумілі спеціалістам без відповідного розшифрування, наприклад: ВЗ – виробнича зона, СП – сценарій протоколу, **IBL- input buffer limit, IC-item count, RT-reverse tracking**.

У складі речення абревіатури можуть виконувати функції різних членів речення: підмета, додатка, означення.

Універсальні терміни.

Для англійської і української термінології характерне перетворення складеного (як правило двохкомпонентного) терміна в однослівний, тобто коли у складеному терміні втрачається основний компонент, а у визначальному компоненті відсікається флективна основа і додається або не додається суфікс. Отриманий таким чином односкладовий термін є терміном – дублетом двохкомпонентного варіанта. Наприклад, декодуючий пристрій – декодер, лічильний пристрій – лічильник, термінальний пристрій – термінал, **adding device – adder, desiphiring device – decipherer.**

Слід відначити, що процес універбації – це джерело термінологічної синонімії, а в англійській мові, крім того, це джерело полісемії, оскільки англійські терміни з суфіксом "er" можуть означати як особу, що виконує дію, позначену дієсловом, так і інструмент для виконання дії [4]. Наприклад, **operator** – оператор (людина) і оператор (речення); **editor** – редактор (людина) і програма редагування. Але, незважаючи на це, універсалізація термінів характерна для письмового і усного мовлення, особливо для розмовної мови спеціалістів, які завжди, де є така змога, використовують замість двокомпонентних термінів їх короткі конденсати.

Таким чином, для науково-технічних текстів характерна варіативність термінів, яка виявляється у наявності термінологічних стягнень, ініціальних абревіатур і лексичних скорочень. Варіативність складених термінів слід розглядати як прагнення до стислості у передачі інформації. Оскільки складні найменування суперечать вимогам стислості, то наслідком цього процесу є компресія термінологічних словосполучень.

1. Адрони В.Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка. -- М.: Просвещение, 1955. 2. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М.: Просвещение, 1979. 3. Левковская К.А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала. – М.: Высшая школа, 1962. 4. Мартине А. Основы общей лингвистики // Новое в лингвистике. – М., 1963, вып.3. 5. Семко Н.М. Динаміка словотворчих моделей англійських термінів у субмові механізації процесів сільськогосподарського виробництва // Іноземна філологія. – Львів, 1987, Вип.86.

Соломія Бук
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЛЕКСИЧНИЙ МІНІМУМ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ І ПРИНЦИПИ ВИДІЛЕННЯ

© Соломія Бук, 2002

Серед теоретичних принципів виділення лексичного мінімуму у статті зокрема зосереджено увагу на особливості мнематичної здатності людини, пов'язаної із частоністю вживання слів, залучено результати досліджень, що підтверджують існування обмеженого обсягу лексем із великою кількістю асоціативних зв'язків та високим рівнем полісемантичності. Розглянуто факти залежності між полісемією та частотою слова, між покриттям тексту і його розумінням. Проаналізовано поняття Basic English, Survival Vocabulary, English for Special Purposes.

The theoretical principles of the lexical minimum selection are considered in the paper. Special attention is paid to the peculiarity of the human mnematic ability connected with the word usage frequency. The results confirming the existence of the restricted group of lexemes with a grate number of associative links and a high level of polisemantics. The facts of dependency between polisemantics and frequency of word usage, between text coverage and its understanding are observed. The notions of Basic English, Survival Vocabulary, English for Special Purposes are analised.

Останнім часом в українському мовознавстві посилився інтерес до проблем, пов'язаних із мінімізацією словника та до електронних методів у лексикографії. Певним поштовхом до такого пожвавлення стало прийняття України в Раду Європи. "Було розроблено лексикографічний проект укладення серії словників-мінімумів, призначених як для відчизняного, так і для зарубіжного користувача" [10, с.1].

Визначення лексичного мінімуму (далі ЛМ) має як навчально-методичне (оптимізація процесу навчання іноземній мові), політико-економічне, так і науково-теоретичне обґрунтування.

Звернено увагу, що невелика кількість слів повторюється в мовленні з великою частотою. Це так звані базові будівельні слова, які вживаються у мовленні найчастіше, й становлять основу будь-якої мови.

Перші компресовані словники уклали в XX ст. для англійської мови (в цей час саме